

Kritika liberalnog feminizma s marksističkog i anarhističkog stajališta

---

Mijatović, Nikolina

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:405177>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-19**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Filozofije

Nikolina Mijatović

Kritika liberalnog feminizma s marksističkog i anarhističkog stajališta

Završni rad

izv. prof. dr. sc. Kristina Peternai Andrić

Osijek, 2014

SAŽETAK

Liberalni se feminizam dijeli na klasični liberalni feminizam koji povijesno pripada prvom valu feminizma te na liberalni feminizam u 20. stoljeću koji je dio drugog vala feminizma. Oba se feminizma vode osnovnim liberalnim konceptima, jednakost, sloboda i autonomija. Ja ću prikazati kako upravo ove koncepte feminizam ne može prihvatiti.

Glavne su kritičarke liberalnog feminizma marksističke i anarhističke feministkinje. Naime, one tvrde da je nemoguće postići ravnopravnost rodova metodom kojom se koriste liberalne feministkinje, a to su najčešće reforme zakona i institucija. Potrebna je radikalna promjena cijelog sustava moći. Tako marksističke feministkinje tvrde da je glavni uzrok neravnopravnosti u nepravdnoj raspodjeli poslova dok anarhističke feministkinje smatraju da nije dovoljno promijeniti građanske zakone i tako postići ravnopravnost u javnoj sferi, nego je bitno promijeniti živote žena u privatnoj sferi.

U svome ću radu ponuditi tri kritike liberalnog feminizma. Prva se odnosi na same koncepte liberalizma koje prihvaćaju liberalne feministkinje ne shvaćajući da su ti koncepti proizvodi patrijarhata. Druga je kritika marksističkog feminizma o rodnoj raspodjeli rada koja je za njih temelj neravnopravnosti, a koju liberalne feministkinje nisu prepoznale kao posljedicu kapitalizma. Posljednja je kritika anarhistička kojom se želi ukazati na važnost mijenjanja života žena u privatnoj sferi, a ne samo u javnoj.

Ključne riječi: feminizam, liberalizam, marksizam, anarhizam, kritika

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. O LIBERALNOM FEMINIZMU	
2.1. Klasični liberalni feminizam.....	2
2.2. Liberalni feminizam u 20. Stoljeću.....	5
3. O MARKSISTIČKOM FEMINIZMU.....	7
4. O ANARHISTIČKOM FEMINIZMU.....	10
5. KRITIKA LIBERALNOG FEMINIZMA	
5.1. Kritika osnovnih koncepata liberalizma.....	13
5.2. Marksistička kritika rodne raspodjele rada...16	
5.3. Anarhistička kritika građanskih prava.....	18
6. ZAKLJUČAK.....	20
7. POPIS LITERATURE.....	21

1. UVOD

U ovom ću završnom radu preispitati osnovne koncepte liberalizma te kako se oni odnose na feminizam. Također ću ponuditi i kritiku liberalnog feminizma s marksističkog i anarhističkog stajališta. U drugom poglavlju pod nazivom *O liberalnom feminizmu* nalaze se dva potpoglavlja *Klasični liberalni feminizam* i *Liberalni feminizam u 20. stoljeću*. U potpoglavlju pod nazivom *Klasični liberalni feminizam* opisala sam stavove koje su imale liberalne feministkinje prvog vala te sam navela najvažnije predstavnice i predstavnike Olympe de Gouges, Mary Wollstonecraft, John Stewart Mill i Harriet Mill. U drugom potpoglavlju nazvanom *Liberalni feminizam u 20. stoljeću* predstavila sam najvažnije stavove članica tog pokreta i njihove predstavnike koji i danas imaju izuzetno važan utjecaj na rodnu teoriju.

U trećem i četvrtom poglavlju rada obradila sam najvažnije sastavnice marksističkog i anarhističkog feminizma da bi se što lakše razumjela pozicija iz koje ta dva pokreta kritiziraju liberalni feminizam. Također sam i opisala neke od problema s kojima se oba pokreta susreću budući da ni marksizam ni anarhizam nisu primarno feministički pokreti.

U petom sam poglavlju pod nazivom *Kritika liberalnog feminizma* ponudila tri kritike liberalnog feminizma. Prva se kritika odnosi na osnovne koncepcije liberalizma (jednakost, sloboda, autonomija) koje podržavaju i liberalne feministkinje ne shvaćajući da su one proizvod patrijarhata. Druga je kritika s marksističkog stajališta i odnosi se na rodnu raspodjelu poslova koja je potaknuta liberalnim kapitalizmom i patrijarhatom. Treća je kritika anarhistička, ponudila ju je Emma Goldman i pokazala da borba za građanska prava koju zagovaraju liberalne feministkinje neće značiti ništa ako se životi žena u privatnoj sferi bitno ne promjene.

U šestom sam poglavlju iznijela zaključak rada. Sedmo poglavlje sadrži popis literature.

2. O LIBERALNOM FEMINIZMU

2.1. Klasični liberalni feminizam

Liberalno znači: »specifičan skup ideja koje su razvijene u buržoaskoj revoluciji i koje naglašavaju značaj i autonomiju individue«¹. Nekada ideje jednakosti i općeg prihvatanja nisu bile zdravorazumske kakvim ih se danas promiče, nego se za njih trebalo izboriti. Riječ *liberalizam* prvi se put spominje u 19. stoljeću kada je u Španjolskoj osnovana *Španjolska stranka liberala*, a u Engleskoj *Liberalna stranka*. Pod liberalizmom možemo smatrati stajalište kojem se individui dopušta sloboda da ostvaruje svoje ciljeve sve dok ne šteti drugima, no bit je liberalizma da to nikako nije dogmatska teorija, nego je nužno dinamičan i prilagođava se vremenu i političkoj situaciji u kojoj se određeno društvo nalazi. Riječ koja najbolje opisuje liberalizam jest jednakost, jednakost ljudi pred zakonom i jednakost u mogućnostima uz isključenje svake diskriminacije.²

Klasični liberalni feminizam teorijsko je i političko opredjeljnje koje se povijesno smiješta u prvi od tri vala feminizma. Prvi je val obilježen borbom žena za dobijanje prava glasa, prava na obrazovanje te profesionalni rad. Taj val nastaje pod utjecajem Francuske revolucije iz 1789. godine, a traje od sredine 19. stoljeća do 1920-ih. Žene koje su u to vrijeme sudjelovale u borbi za veća prava bile su mahom iz elitnog, višeg srednjeg sloja društva. Smatrale su da će postizanjem građanske ravnopravnosti postići i ravnopravnost rodova. »Dekartovo razdvajanje uma i tela, i njegova maksima 'mislim, dakle postojim', omogućila je liberalnim feministkinjama da daju argument o univerzalnosti uma i razuma kod oba roda, bez obzira na telesne i seksualne različitosti.«³, odnosno smatrale su da su žene kao i muškarci slobodna, razumna bića i da zaslužuju jednaka prava.

Kao jedini entitet koji ženama može pomoći u borbi za jednaka prava vidjele su državu i njezine institucije koje posjeduju političku moć. Sve promjene koje bi ovakva borba donijela moraju se dogoditi kako »u okviru postojećeg kako političkog sistema tako i ekonomske organizacije

---

¹ Katarina Lončarević, »Liberalni feminizam u 20. veku«, *Uvod u rodne teorije*, urednice: Ivana Milojević i Slobodanka Markov (Novi Sad: Mediterran publishing, 2011), od 127. do 134. str, na str. 127;

² Katarina Lončarević, »Liberalni feminizam u 20. veku«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 128;

³ Ivana Milojević, »Tri talasa feminizma, istorijski i društveni kontekst«, *Uvod u rodne teorije*, urednice: Ivana Milojević i Slobodanka Markov (Novi Sad: Mediterran publishing, 2011), od 27. do 37. str, na str. 30;

društva.«⁴ Politički sistem u kojem klasični liberalni feminizam može voditi svoju borbu jest liberalizam utemeljen na teorijama Johna Lockeja, Johna Stuarta Milla i drugih koji smatraju da je najvažnija zaštita svake individue, pravo na slobodu mišljenja i privatno vlasništvo.

Kronološki gledano, liberalni se feminizam prvi put javlja krajem 18. stoljeća u *Deklaraciji o pravima žene i građanke* (1791) autorice Olympe de Gouges te u djelima Mary Wollstonecraft. Iako se začeci ove vrste feminizma mogu pronaći već u 18. stoljeću, sami nazivi liberalizam i feminizam ulaze u upotrebu tek u 19. stoljeću.⁵

Deklaraciju o pravima žene i građanke Olympe de Gouges izradila je po uzoru na *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina* iz 1789. godine pokazujući da i žene zavrjeđuju jednaka prava kao i muškarci. Njezini su posebni zahtjevi bili da svaka žena ima pravo na slobodu, sigurnost i otpor ugnjetavanju. Takvi stavovi su za vrijeme u kojem je Olympe živjela bili odviše radikalni te je ona osuđena na smrt.⁶ Olympe de Gouges bila je »prva feministkinja koja je od jedne moderne države i za žene izričito zahtevala ista politička prava koja su za muškarce ugrađena u temelje konstituisanja te države.«⁷

Uz Olympe, kao što sam već navela, izrazito je značajna još jedna liberalna feministkinja iz doba prvog vala feminizma, Mary Wollstonecraft. Zahtjev Mary Wollstonecraft nije bio odviše političke naravi, kao što je bio onaj Olympe de Gouges, prije svega tražila je pravo žena na obrazovanje. Njezin prvi značajniji podvig u borbi za veća prava ticao se prava svakog čovjeka, a opisan je u djelu *Obrana prava čovjeka*.⁸ No djelo koje je izazvalo najviše kontroverze i imalo značajan utjecaj ipak se ticalo prava žena, a naziva se *Obrana prava žene*. Djelo odiše prosvjetiteljskim idejama jer autorica tvrdi da je svaki čovjek razumno biće pa tako i žena, a svako protivljenje takvom stavu, prema autorici, proizašlo je iz predrasuda koje su ugrađene u društvo obrazovanjem.⁹ Smatrala je da se djevojčice od malena uče što znači biti žena i da je sve

---

⁴ Daša Duhaček, »Klasični liberalni feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, urednice: Ivana Milojević i Slobodanka Markov (Novi Sad: Mediterran publishing, 2011), od 85. do 93. str. na str. 85;

⁵ Daša Duhaček, »Klasični liberalni feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 86;

⁶ Darline Gay Levy, Harriet Branson Allpewwhite i Mary Durham Johnson, *Women in Revolutionary Paris* (Board of Trustees of the University of Illinois: University of Illinois, 1789 – 1795) na str. 254 – 259;

⁷ Daša Duhaček, »Klasični liberalni feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 86;

⁸ Daša Duhaček, »Klasični liberalni feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 86;

⁹ Barry Burke, *Mary Wollstonecraft on education* (2004), <http://infed.org/mobi/mary-wollstonecraft-on-education/> (10. 9. 2014);

što nauče proizašlo iz predrasuda. Zato se zalagala za jednako obrazovanje dječaka i djevojčica i to u mješovitim školama.

Budući da se u svome radu uvelike oslanja na to kakav utjecaj obrazovanje ima na žene, Wollstonecraft ima želju prokomentirati i (u to vrijeme) najvažnije djelo koje progovara o odgoju, *Emil* Jeana Jacquesa Rousseaua. Rousseau u skladu s nadzorom svog vremena tvrdi da muškarci i žene nisu i ne mogu biti jednaki te da žena mora biti podređena muškarcu.¹⁰ Ovakvom se mišljenju Wollstonecraft strogo suprostavlja, no ne na sasvim ispravan način. »Wollstonecraft se Rusoovim i ostalim sličnim shvatanjima suprostavlja, pre svega, argumentima koji se pozivaju na opšte dobro, prirodni poredak stvari i božju volju, a vrlo malo na potrebe samih žena.«¹¹ Iako je Wollstonecraft uistinu pridonijela borbi žena za njihova prava, također je i u nekim stavkama zakazala. Prije svega njezini su zahtjevi upućeni muškarcima, a ne ženama, a borbu za ravnopravnost ostavlja tek u javnoj sferi ne dotičući se privatne.

Klasični liberalni feminizam svoj vrhunac doživljava u djelima Johna Stewarta Milla i Harriet Stewart Mill koji inzistiraju na ostvarenju prava glasa za žene. Harriet ističe kako je nedopustivo da jedna *kasta* odlučuje u ime druge i da se ponaša kao njezin gospodar. Ono što Harriet ima, a što je nedostajalo Olympe de Gouges jest jasno artikuliran i argumentiran stav.¹²

John Stewart Mill u skladu s argumentacijom Harriet Mill tvrdi da je prednost moderne države upravo ta što se nitko ne rađa s unaprijed predodređenim mjestom u svijetu, osim žena. Vezano uz to, Harriet se dotiče i pitanja majčinstva i javnog djelovanja. U njeno se vrijeme vjerovalo kako se žena u potpunosti mora posvetiti majčinstvu, a onda ne može u isto vrijeme i javno djelovati. Harriet se tome strogo protivi govoreći da ako je majčinstvo po prirodi nespojivo s javnim djelovanjem, zašto je onda nužan zakon kojim bi se takva stvar regulirala. Za nju majčinstvo nije svrha po sebi, nego »je uvek u funkciji nečeg drugog – porodice, roda, nacije.«¹³ Harriet smatra da je ženama zabranjena karijera da bi one bile primorane na majčinstvo.

Međutim, u argumentaciji Johna i Harriet Mill kojom objašnjavaju zašto žene zaslužuju pravo na obrazovanje ili pravo glasa, javljaju se i određeni problemi. Naime, kada traže određena prava za

---

¹⁰ Daša Duhaček, »Klasični liberalni feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 87;

¹¹ Daša Duhaček, »Klasični liberalni feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 87;

¹² *Harriet Taylor Mill*, <http://jeromekahn123.tripod.com/utilitarianismtheethicaltheoryforalltimes/id25.html> (11. 9. 2014);

¹³ Daša Duhaček, »Klasični liberalni feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 89;

žene, svoje argumente zasnivaju na pravima pojedinca, a ti pojedinci su najčešće oni privilegirani u društvu, muškarci. Također, zanemaruju proučavanje privatne sfere i razine prava koju žene imaju u njoj, poput Mary Wollstonecraft i Olympe de Gouges.¹⁴ Bez obzira na nedostatke koji su vidljivi u djelima klasičnih liberalnih feminista i feministkinja, njihov je utjecaj neosporan. Ta su djela uvelike postala temeljom sufražetskoga pokreta kojim su žene dobile pravo glasa.¹⁵

2.2. Liberalni feminizam u 20. stoljeću

Liberalni feminizam dvadesetog stoljeća pripada drugom valu feminizma, a temeljen je na djelima klasičnog liberalnog feminizma i liberalnih teorija 17., 18., i 19. stoljeća te na suvremenim liberalnim teorijama Friedricha von Hayeka, Ronalda Dworkina, Johna Rawlsa i drugih.

Suvremeni se liberalni feminizam oslanja na svog liberalnog prethodnika i pokušava dovršiti započeto. Feministkinje žele ravnopravnost žena s muškarcima u svakom javnom djelovanju i smatraju da se takva ravnopravnost prvenstveno mora pokušati izboriti pravnim sredstvima (reforme zakona i sl.) koja će žene učiniti ravnopravnim građanima.

Nakon što su se američke feministkinje 1920. izborile za pravo glasa, činilo se kao da su žene tim činom ostvarile sva svoja prava i da nije bilo potrebe za daljnjim borbama. No tri događaja, nakon duge šutnje od četrdeset godina, dovest će do ponovnog preispitivanja rodne ravnopravnosti.¹⁶ Prvi postupak koji prekida šutnju onaj je predsjednika Johna F. Kennedyja iz 1961. godine kada je odlučio osnovati *Predsjedničku komisiju o statusu žena* koja se bavi udjelom i aktivnošću žena u politici i javnom djelovanju. Drugi je događaj objavljivanje knjige *Mistika ženstvenosti* autorice Betty Friedan koja želi naglasiti kako žene nisu zadovoljne svojom ulogom domaćice te da žele sudjelovati u politici iako mediji pokazuju suprotno. Treći je

---

¹⁴ Daša Duhaček, »Klasični liberalni feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 90;

¹⁵ Daša Duhaček, »Klasični liberalni feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 91;

¹⁶ Katarina Lončarević, »Liberalni feminizam u 20. veku«, *Uvod u rodne teorije*, urednice: Ivana Milojević i Slobodanka Markov (Novi Sad: Mediterran publishing, 2011), od 127. do 134. str, na str. 128;

dogadađaj osnivanje Nacionalne organizacije za žene 1966. godine koja se prvenstveno bavila pitanjem učešća žena u politici i javnom djelovanju.¹⁷

Sve organizacije i pokreti nastali iz ova tri izuzetno važna događaja za liberalni feminizam drugog vala sadržavaju temeljne ideje liberalizma zbog čega je suradnja feminizma s državom tada i bila moguća. Liberalnom feminizmu odgovaraju postojeće strukture države i njezinih institucija, on ih samo želi reformirati, ali ne i fundamentalno promijeniti te je stoga suradnja liberalnog feminizma i države moguća i međusobno korisna.

Knjigom *Mistika ženstvenosti* Friedan uvodi nove teme kojima se feminizam počinje baviti. Ona piše da je patrijarhat ženu prisilio na ulogu žene i domaćice kako bi ih udaljio od javnog djelovanja i prikazao njihovu ulogu, može se reći posluge, prirodnom. »Fridan pokazuje da velik broj žena smatra da je sudbina koju im nameće društvo – sudbina majki, supruga i domaćica – ono što ih guši, potčinjava, dehumanizuje i sprečava da se ostvare kao nezavisne individue.«¹⁸ Ona ovu pojavu naziva »problem koji nema ime« jer takav položaj žena u društvu se postavlja kao prirodan i zdravorazumski i ne smatra ga se problemom kojim se vrijedi baviti. Friedan također u duhu liberalizma smatra da se žene mogu izboriti za svoja prava samo dok djeluju u okvirima konvencionalne politike i odbacuje mogućnost svake radikalne promjene odnosa moći i državne strukture jer takvo što smatra nemogućim.

Velik je utjecaj na promicanje prava žena imala i *Nacionalna organizacija za žene* koja se prvenstveno borila za borbu protiv diskriminacije pri zapošljavanju, za ostvarivanje socijalnih prava trudnica, za osnivanje centra za brigu o djeci, za jednako obrazovanje muške i ženske djece te, između ostalog, zahtijevale su pravo da žene slobodno upravljaju svojim reproduktivnim životom.¹⁹ Svi ovi zahtjevi imali su svrhu da ženama omoguće rad u javnom području, a ispunili su se donošenjem novih zakona.

Najpoznatija liberalna feministkinja danas je Martha C. Nussbaum. Ona se suprostavlja kritičarima liberalnog feminizma govoreći da su termini kojima se takav feminizam koristi univerzalni i dovoljni za radikalnu promjenu društva. Kao i ostale liberalne feministkinje i

---

¹⁷ Katarina Lončarević, »Liberalni feminizam u 20. veku«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 129;

¹⁸ Katarina Lončarević, »Liberalni feminizam u 20. veku«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 129;

¹⁹ NOW (1970), NOW (National Organization for Women) Bill of Rights (Adopted at NOW's first national conference, Washington, D.C. 1967), *Sisterhood Is Powerful*, (New York, Random House), na str. 513 – 514;

Nussbaum se ugleda na tradicionalne liberalne teoretičare i teoretičarke. Poput klasičnih teoretičara liberalizma i ona vjeruje da postoji univerzalna ljudska priroda koja čini sve ljude jednakima. Najznačajniji u borbi za ravnopravnost je prema njoj razum koji je izvan državnih institucija i zakona. Feministkinje koje su najviše kritizirale stavove Marthe Nussbaum dolaze iz zemalja trećeg svijeta jer se iz njezinih teorija može iščitati da liberalni feminizam mora civilizirati druge žene i objasniti im što i kako raditi da bi postale kao one.²⁰

Iako postoji velik broj kritičara i kritičarki liberalnog feminizma, ne može se zanemariti njegov utjecaj u borbi za prava žena. Upravo su liberalne feministkinje postigle proširenje građanskih prava žena, prava na obrazovanje te reproduktivnih prava. Kritičarke su se najviše usmjerile na problem dometa zakonskih reformi, odnosno na upitnost učinkovitosti borbe za prava žena na način na koji ga provode liberalne feministkinje.²¹

3. O MARKSISTIČKOM FEMINIZMU

Zajedno s pojavom marksizma u čije su ime djelovali mnogi ljudi s različitim interesima pojavljuje se i feminizam. Uz velik broj onih koji su smatrali da je veza marksizma i feminizma prirodna, bilo je i onih koji su tu vezu osporavali. Marksistički je feminizam utjecao kako na izgradnju prvog vala, tako i na izgradnju drugog vala feminizma. Uz pojam marksističkog feminizma vezan je i socijalistički feminizam. Razlika ovih dvaju feminizama nije očita, no može se reći da je marksistički feminizam više usmjeren na teoriju, a socijalistički na praksu.²²

Kritike koje su često bile upućivane marksističkom feminizmu tvrdile su da ta dva pokreta nemaju zajednički »istorijski i idejni horizont.«²³ Anđelka Milić dokazuje suprotno ukazujući na njihovu zajedničku povijesnu pozadinu koja je uključivala racionalizam i prosvjetiteljstvo te socijal-utopističke teorije. Također, oba pokreta pripadaju modernoj epohi, teorijski jer brane slobodu individue, a praktično jer se bave radnicima i ženama koji postaju »subjekt istorijskog

---

²⁰ Katarina Lončarević, »Liberalni feminizam u 20. veku«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 133;

²¹ Katarina Lončarević, »Liberalni feminizam u 20. veku«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 134;

²² Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, urednice: Ivana Milojević i Slobodanka Markov (Novi Sad: Mediterran publishing, 2011), od 153. do 172. str, na str. 153;

²³ Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 154;

kretanja.«²⁴ Autorica kao treću idejnu povezanost navodi ne samo teorijski, nego i praktični angažman u oba pokreta.

Kroz cijeli pokret marksizma, od njegovih početaka pa sve do danas, žene su odigrale veliku ulogu, a i muškarcu u pokretu su se zalagali za emancipaciju žena, no feministička pozicija nije bila primarna u marksističkom pokretu. Što je više jačao marksistički pokret, dobivao je bolje organizacijske strukture i usmjeravao se najvećim dijelom na ispunjenje svog cilja koji je bio vezan za radnička prava. U tom trenutku nastaju nesuglasice između feminizma i marksizma jer su se mnoge žene u pokretu zapitale ne bi li trebale imati svoje autonomne frakcije.²⁵

Drugi je val feminizma donekle obilježen upravo problemima opisanim u prethodnom ulomku. Od feministkinja koje su bile nezadovoljne onim gdje marksizam jest i čemu teži nastaju radikalne i neoliberalne feministkinje. S druge strane ostaju feministkinje koje su željele biti vezane uz tradiciju marksizma i marksistički pokret. No i unutar takvog feminizma koji se opredijelio za marksizam različitost je bila jedna od glavnih karakteristika. Ta je različitost najviše izazvana čestom nesistematičnošću u marksizmu, pogotovo onom vezanom za 'ženska pitanja'²⁶.

Temelj marksizma i marksističke teorije jest klasa i klasna borba u kojima se na žene ne gleda kao na poseban politički subjekt koji se ne tiče klase. Upravo je uz to vezan najčešći prigovor marksizmu koji žene svrstava pod iste kategorije s ostalim grupama u društva. U takvom okružju žene se gube među ostalim podčinjenim grupama i pokret se ne može dovoljno posvetiti borbi za njihova prava, nego ih pokušava osloboditi kapitalizma zajedno sa svim ostalim podčinjenim skupinama. Za marksizam je primarna podjela klasna, a sve ostale su sekundarne i problemi grupa koji spadaju u sekundarnu podjelu rješavaju se kada nestane primarna podjela na klase.²⁷ Prema tome rodna podjela marksizmu nikad neće biti primarna kao ni pitanja rodne neravnopravnosti. No usprkos takvoj vezi marksizma i feminizma mnoge su se feministkinje borile da se ona održi i učvrsti. Te su žene bile fakultetski obrazovane i radile su na što boljem teorijskom utvrđivanju pokreta čime je on dobio i znanstvenu legitimnost.

---

²⁴ Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 154;

²⁵ Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 155;

²⁶ Sharon Smith, *Marxism, feminism and women's liberation* (31. 1. 2013.) <http://socialistworker.org/2013/01/31/marxism-feminism-and-womens-liberation> (11. 9. 2014.);

²⁷ Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 156;

Marksisti žele potaknuti što veće zapošljavanje žena, ali im u radničkoj klasi ne daju poseban status, one su samo radna snaga. S neofeminizmom u marksističku se teoriju uvodi pojam kućanskog rada i status kućanica u društvu. Taj je posao ženama stoljećima bio nametnut kao prirodan, no marksizam na njega gleda kao na određenu vrstu zarobljeništva. Zato se marksističke feministkinje bore da kućanski rad dobije status koji ima svaki drugi produktivni rad. Time su teoretičarke htjele ukazati na važnost kućanskog rada i prikazati da je on stoljećima bio neplaćen, robovski rad.²⁸ Marksistički teoretičari i teoretičarke navode da je takav rad bio prisutan u svim društvenim uređenjima, ali da je posebno važan za kapitalizam. Muškarac koji u kapitalizmu svojim plaćenim radom hrani obitelj jest radnik. Sve ono što u njega ulaže njegova obitelj, najprije žena kroz svoj rad u kući, jest trošak proizvodnje koji se ne tiče samog kapitalista, ali koji itekako osjeti obitelj radnika. Prema tome, rad žene u kući postaje profit kapitalista jer je on uložen u njegovog radnika, ali budući da je rad žene neplaćen i nepriznat, na njemu je izvršena eksploatacija.²⁹

Osim u kućanskom radu, žene su eksploatirane i u radu koji je dio proizvodnog procesa jer rade na poslovima repetitivnog karaktera, mnogo rade, plaćene su manje od muškaraca, a mogućnost napredovanja je zanemariva. U socijalizmu nije moguće dobiti manju plaću za isti rad, dok je u kapitalizmu pregovaranje oko visine plaće uobičajno. Zbog ovakvih uvjeta rada za žene neke feministkinje teže tome da prikažu vrijednost koju rad u kućanstvu ima i da pokažu njegovu važnost u proizvodnom procesu dok se druge feministkinje prateći izvornu Marxovu misao odlučuju za borbu oslobođenja od svakog dehumanizirajućeg rada.³⁰ U kapitalističkom društvu žene su otuđene od svoga tijela jer ga koriste u svrhu robne razmjene (razna uljepšavanja da bi postigle pozornost muškarac). Otuđene su od samog proizvoda rada, ali i od vlastitih intelektualnih sposobnosti, nesigurne su u svoje sposobnosti i smatraju da nisu dovoljno dobre za djelovanje u javnoj sferi.³¹

Herbert Marcuse navodi kako je jedino u socijalizmu moguće istinsko oslobođenje žena jer u takvom društvenom sistemu vladaju odlike karakteristične za žene kao što su solidarnost, tolerantnost ili emotivnost. Također navodi da je kapitalistički sistem patrijarhalan i uređen

---

²⁸ Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 158;

²⁹ Molyneux Maxine, *Beyonde the Domestic Labour Debate* (London: New left review, 1979), na str. 22;

³⁰ Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 159 - 160;

³¹ Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 160;

prema muškarčevu pogledu na svijet te njime vlada princip *thanatos*.³² Naime i za kapitalizam i za patrijarhat izuzetno je bitna kategorija moći iz koje proizlaze sve neravnopravnosti među društvenim grupama. Patrijarhat se ugrađuje u kapitalizam kroz obitelj i položaj žene u njoj i funkcionira u njemu putem ženskog pokoravanja muškarcima na poslu, ali se patrijarhat javlja i kao ideološko sredstvo koje nameće rodne uloge ženama i muškarcima.

Marksističke feministkinje također ukazuju na problem potisnute seksualnosti koja u patrijarhatu ostaje spomenuta u okvirima rađanja i majčinstva. Kate Millett upozorava na to da su nam rodne uloge usađene još u obrazovanju i da nam stvaraju 'drugu prirodu' koja utječe na naše ponašanje u svakodnevi.³³

Iako je marksistička teorija bespolna i dijeli ljude samo na klase, ipak su feministkinje iz marksističkog pokreta uvelike pridonijele razvoju feminističke teorije. One su potaknule pitanja roda, seksualnosti, patrijarhata, odnosa moći i sl., a od marksizma su dobile teorijsku i povijesnu podlogu za utemeljenje svoje teorije.

4. O ANARHISTIČKOM FEMINIZMU

Anarhistički se feminizam određuje prema dvjema definicijama, one o anarhizmu američke anarhistkinje Emme Goldman i o feminizmu američke povjesničarke Karen Offen. Za Goldman je anarhizam »'filozofija novog društvenog poretka, zasnovana na slobodi koja neće biti ograničena zakonima koje propisuju ljudi; to je teorija koja smatra da su sve vrste vlasti zasnovane na nasilju, da su pogrešne, štetne i nepotrebne; anarhizam teži slobodnoj zajednici slobodnih i ravnopravnih pojedinaca'.«³⁴ Karen Offen feminizam određuje kao »'ime dato sveopštem kritičkom odgovoru na namernu i sistematsku podređenost žena kao grupe od strane muškaraca kao grupe u okviru date kulture'.«³⁵

Za razliku od liberalnog feminizma anarhistički feminizam ne želi samo reformirati zakone i državne institucije, nego teži korjenitoj promjeni sustava i odnosa moći u patrijarhalnom društvu

---

³² Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, str. 163;

³³ Anđelka Milić, »Marksistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 166;

³⁴ Vanda Petrović, »Anarhistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, urednice: Ivana Milojević i Slobodanka Markov (Novi Sad: Mediterran publishing, 2011), od 95. do 106. str, na str. 95;

³⁵ Vanda Petrović, »Anarhistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 95;

kako bi određene potlačene skupine mogle dobiti slobodu. Svaki pokret koji se u borbi za svoja prava ne koristi zakonski dozvoljenim sredstvima u javnosti se predstavlja kao prijetnja društvenoj sigurnosti.

Anarhizam u samoj svojoj biti sadrži feminizam jer se bori protiv autoriteta i hijerarhije moći. To podrazumijeva borbu protiv države i njezinih zakona, kapitala, religije a tako i protiv patrijarhata koji žene stavlja u potlačen položaj. Stav koji se u anarhizmu smatra izrazito subverzivnim jest onaj o braku, odnosno protiv njega. Anarhisti smatraju da je brak propisan od crkve i države zasnovan na hijerarhiji moći, a oni se zalažu za slobodu svakog pojedinca.³⁶

Iako su se borili protiv hijerarhije moći, u anarhističkom pokretu 19. stoljeća ipak su dominirali muškarci koji su nerijetko od anarhistkinja zahtijevali da se ponašaju u skladu s buržujkim moralom. Kada se anarhistički pokret iz Europe preselio u Ameriku u kojoj je eksploatacija radnika dosegla vrhunac, pokretu se sve više priključuju radnice kojima se obećavaju ne samo bolji radni uvjeti, nego i rodna ravnopravnost. No u pokretu su anarhistkinje često bile tretirane samo kao žene i ljubavnice, a nažalost rijetko kao suborkinje za pravednije i slobodnije društvo.³⁷

U takvom muškom pokretu dvije su se žene ipak posebno istaknule. To su Emma Goldman i Voltairine de Cleyre koje su se isticale svojim predanim radom. One se nisu smatrale feministkinjama, nego anarhistkinjama, ali je njihov rad uvelike utjecao na feminizam drugog vala.³⁸ Upravo zato što su žene, svjesnije su od svojih kolega kakav je položaj žena u tadašnjem društvu te su u njihovim djelima ženska pitanja uvelike razrađena. Emma i Voltairine smatraju da je žena dvostruko podređena, prvo kao žena u obitelji, a zatim kao građanka u neravnopravnom društvu. One se za razliku od liberalnih feministkinja ne baziraju samo na borbu za prava žena u javnom djelovanju, nego shvaćaju kako je korijen problema rodne neravnopravnosti upravo u privatnoj sferi života žena. Uz to bave se i pitanjem neslobode žena u bračnoj zajednici, mogućnosti postojanja slobodne ljubavi, progovaraju o seksualnosti žena i njihovim reproduktivnim pravima i sl.

---

³⁶ Vanda Petrović, »Anarhistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 96;

³⁷ Zero Collective (1970), *Anarhizam i feminizam*, <http://www.zamirnet.hr/stocitas/online%20tekstovi.htm#anarhizam>, (11. 9. 2014.);

³⁸ Vanda Petrović, »Anarhistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 97;

Voltairine je zbog svoje rane smrti ostala u sjeni velike Emme Goldman, ali je njezin rad ipak utjecao na mnoge žene. Dijelila je sudbinu ostalih siromašnih radnica radeći u zapuštenim krajevima, bila je prisiljena na majčinstvo i znala je što znači biti pod muškom dominacijom. U svojim djelima osuđuje brak u kojem ženu vidi kao muškarčeva seksualnog roba, ideale ljepote zbog kojih žene trpe bol te odgoj djece koji ih usmjerava na određene rodne uloge.³⁹ Također govori da bi došlo do oslobođenja žena, one se moraju same izboriti za to. Zalaže se za radikalnu, revolucionarnu borbu.

Najutjecajnija i najpoznatija anarhistkinja jest Emma Goldman koja je već za života stekla popularnost u anarhističkom pokretu. Posjedovala je sve karakteristike odlučne, neustrašive i buntovne anarhistkinje. U Ameriku je došla kao Ruskinja židovskog porijekla te je osjetila višestruku obespravljenost, kao žena, pripadnica manjinske grupe, radnica i građanka.⁴⁰ Njezina veličina posebno je vidljiva u tome što je kao žena, čime je njezino djelovanje bilo rezervirano samo za privatnu sferu ipak izrazito aktivno sudjelovala u javnom djelovanju držeći govore i boreći se za slobodu, skraćeno radno vrijeme, prava žena i sl. Svoj je život posvetila teškom radu i borbi za pravednije društvo, ali je isto tako smatrala da svaka žena mora imati pravo na privatnu slobodu, »dostojanstvo, ljubav i seksualno zadovoljstvo.«⁴¹

U svojim djelima Emma navodi načine na koje žene mogu postići emancipaciju. Daje kritiku parlamentarnih sistema (poput liberalizma), ali i ženskog sufražetskog pokreta koji je smatrao da su žene moralnije od muškaraca i da stoga trebaju ući u područje političkog djelovanja. Smatrala je da su oba roda jednaka i da ne postoji ono što jedan rod može, a drugi ne može, kako muški, tako i ženski. Nadalje bavila se i pitanjima ženske seksualnosti, temom kojoj u njezino vrijeme nije bilo mjesta u javnom diskurzu. Također, Goldman govori kako je potrebna ne samo emancipacija žena nego cijelog patrijarhalnog društva koje ne podržava slobodnu, emancipiranu ženu.⁴² Poput Voltairine i Emma smatra kako za istinsku emancipaciju žena nisu dovoljne formalnosti poput dobivanja prava glasa, nego je bitno da svaka žena shvati u kakvom se neravnopravnom položaju nalazi i da se sama izbori za svoju slobodu. »Nepohodno je da žena nauči ovu lekciju, da shvati da će njena sloboda dosegnuti one granice do kojih doseže njena

---

³⁹ Vanda Petrović, »Anarhistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 98;

⁴⁰ Ankica Čakardić, predgovor u: Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogledi*, prijevod: Biljana Romić (Zagreb: DAF, 2001);

⁴¹ Vanda Petrović, »Anarhistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 99;

⁴² Vanda Petrović, »Anarhistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 100;

sposobnost da ostvari svoju slobodu. Zato je mnogo važnije da žena počne sa svojom unutrašnjom obnovom, da se oslobodi stega predrasuda, tradicije i običaja.'⁴³ Goldman u svojim djelima kritizira i brak kojeg smatra nametnutim od države i crkve i vidi ga samo kao ekonomski ugovor dviju strana, a žena je u njemu podređena muškarcu i osuđena je na potpunu pasivnost i odsutnost u bilo kakvom javnom djelovanju. Kritizira i društvo koje odgaja djevojčice tako da im je jedini cilj udati se, ali ih pri tome ne uči o seksualnosti.⁴⁴ Ne samo da se bavi pitanjem ženske seksualnosti nego progovara i o prostituciji i problemu trgovine bijelim robljem. Govori da izrabljivanje radnica i nedovoljno plaćanje njihovog rada dovodi do prostitucije, a također se dotiče i teme seksualnog uznemiravanja na poslu.⁴⁵ Stavovi Emme Goldman, iako ispravni, ipak su bili previše radikalni za njezino doba te im se opiralo i mnogo žena.

Nakon Amerike anarhistički se pokret sve više širi u Španjolskoj za vrijeme građanskog rata (1936 – 1939). Anarhisti koji su se organizirali u Nacionalnoj konfederaciji rada borili su se za socijalnu revoluciju koja bi promijenila sve osim obiteljskih odnosa. Kao i u Americi pokret su vodili brojni muškarci koji su njime dominirali i na taj način onemogućavali emancipaciju žena. U takvoj situaciji žene anarhističkog pokreta sa željom da se oslobode neznanja, kapitalizma i rodne neravnopravnosti osnivaju organizaciju Slobodne žene (Mujeres Liberes).

Zahtjevi anarhističkih feministkinja uvelike se podudaraju sa zahtjevima drugog vala feminizma koji traži kontrolu žena nad njihovim tijelom, seksualno obrazovanje, sva reproduktivna prava te prava na poštivanje različitih seksualnih opredjeljenosti.

5. KRITIKA LIBERALNOG FEMINIZMA

5.1. Kritika osnovnih koncepata liberalizma

Tijekom 70-ih liberalne feministkinje članice *Nacionalne organizacije za žene* uviđaju da borba za prava žena samo pravnim putem ne mijenja suštinski živote žena, pogotovo ne dio vezan uz privatnu sferu. S vremenom, liberalne feministkinje odustaju od reformi zakona i institucija i uviđaju da »svaka reforma mora biti praćena i suštinskim strukturalnim promjenama u odnosima

---

⁴³ Vanda Petrović, »Anarhistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 100;

⁴⁴ Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogledi*, prijevod: Biljana Romić (Zagreb: DAF, 2001), na str. 170;

⁴⁵ Vanda Petrović, »Anarhistički feminizam«, *Uvod u rodne teorije*, na str. 101;

moći.«⁴⁶ No može li se takav pokret i dalje nazivati liberalnim feminizmom? Do problema dolazi jer se liberalni feminizam bavi borbom protiv patrijarhata, ali sredstvima dopuštenim u liberalnom kapitalizmu kojemu je upravo patrijarhat u temelju. Budući da u suvremenim kapitalističkim državama žene također čine nemali dio radne snage i tako su uključene u javnu sferu u kojoj uviđaju svoja prava te ih počinju zahtijevati i u privatnoj sferi i upravo ovdje se može pronaći poticaj za slom liberalnog kapitalizma. Naime, liberalni je kapitalizam usmjeren na individue, ali one koje posjeduju autonomiju, autoritet i individualnu moć (muškarci), dok feminizam radi s kolektivom, odnosno sa ženama kao jednom grupom društva te su na taj način liberalni kapitalizam i feminizam, pa i onaj liberalni, u kontradikciji. Prema tome liberalni feminizam ne može uzeti u obzir gotovo glavnu sastavnicu liberalnog kapitalizma, individuu, jer bi to značilo da se podređuje tokovima patrijarhata.

Ovakvu kritiku liberalnog feminizma daje i Lisa H. Schwartzman govoreći o dva najvažnija koncepta u liberalnoj teoriji, jednakost, sloboda i autonomija. Lisa u svojoj knjizi pokazuje na koji način koristeći ove koncepte liberalni feminizam može prerasti u rasistički pa čak i seksistički pokret. Primjeri koji to potvrđuju najčešće se tiču slobode govora i izražavanja.⁴⁷ Naime, upitno je do koje je mjere sloboda govora dopuštena, jer po liberalnom konceptu individualizma svatko ima pravo na svoje mišljenje, no što kada je to mišljenje usmjereno protiv neke rase ili društvene skupine?

Za liberale individualizam znači da su ljudi neovisni i autonomni, a ne da su članovi neke socijalne grupe na kojoj se vrši državna opresija. Feministkinje se nikako ne mogu pomiriti s takvim stajalištem budući da vjeruju da je za žene upravo bitno to što pripadaju socijalnoj grupi koja je u neravnopravnom položaju zbog svog spola, a ne zbog individualnih stavova članica te grupe. Naime, svaki je čovjek član neke grupe i odnos države prema toj grupi odnosi se i na pojedinca unutar nje.⁴⁸ Budući da se neravnopravnost provodi na razini grupe potrebno je poznavati odnose moći među grupama te između jedne grupe i države. Budući da se usmjerava samo na individu, liberalizam ne nudi zadovoljavajuća rješenja problema neravnopravnosti, no

---

⁴⁶ Katarina Lončarević, »Liberalni feminizam u 20. veku«, *Uvod u rodne teorije*, urednice: Ivana Milojević i Slobodanka Markov (Novi Sad: Mediterran publishing, 2011), od 127. do 134. str, na str. 131;

⁴⁷ Lisa H. Schwartzman, *Challenging liberalism : feminism as political critique*, (University park: Pennsylvania: The Pennsylvania University State Press, 2006), na str 1;

⁴⁸ Lisa H. Schwartzman, *Challenging liberalism : feminism as political critique*, na str 6;

pokreti koji su usmjereni na pitanje grupa i odnosa među njima, poput anarhizma i komunizma, mogu otići korak dalje i pronaći stvarni izvor opresije.

Jedan od čestih prigovora liberalizmu odnosi se i na to što odvajaju javnu i privatnu sferu tako da se ne bavi privatnim životom žena koji je upravo ključan u promatranju njihovog neravnopravnog položaja. Muškarci su ti koji dobivaju većinska mjesta u javnoj sferi, ali potrebno je uočiti zašto je ženama teško ući u javnu sferu. To je zato što su one preokupirane poslovima u privatnoj sferi koji nisu jednako cijenjeni kao oni poslovi koje obavljaju muškarci.⁴⁹ Također je bitno ne shvaćati privatnu sferu kao onu u koju nikakvi zakoni ne mogu doprijeti. Upravo je takvo shvaćanje privatne sfere, pogotovo braka dovelo do obiteljskog nasilja o kojem se stoljećima šutjelo jer se nije ticalo javnosti. Da bi žene postigle slobodu i jednakost u javnoj sferi, one prvo moraju dostići osnovna prava u privatnoj sferi kao što je to pravo na zaštitu od seksualnog uznemiravanja ili pravo na odlučivanje o svojem reproduktivnom životu.⁵⁰

Lisa Schwartzman ne pokušava poništiti liberalnu teoriju, nego ukazati na neke njezine sastavnice koje su u sukobu s feminizmom i pokušava shvatiti koji bi novi koncept mogao dati bolje rezultate. Na tome tragu Lisa spominje da se u liberalnoj teoriji, slično kao i u anarhističkoj, smatra da država ne bi trebala nametati pojedincu ono što je najbolje za njega, nego bi on po svome nahođenju o tome odlučio. Također, liberali smatraju da država ne mora sve građane tretirati isto da bi taj tretman bio i pravedan.⁵¹ Ovakvom se stavu protivi marksizam pa tako i marksistički feminizam ističući važnost državne intervencije u neka područja privatnog života jer smatraju da se jedino tako mogu očuvati temeljna prava mnogih potlačenih.

Da bi žene uistinu postigle ravnopravnost nije dovoljno zakonima im osigurati pravo na jednakost, autonomiju i slobodu, nego je potrebno vidjeti kako se ti zakoni odnose na privatnu sferu njihovog života. Prema tome, da bi liberalizam bio teorija kojom se feministkinje mogu koristiti, njemu su potrebne određene izmjene i dopune.

---

⁴⁹ Lisa H. Schwartzman, *Challenging liberalism : feminism as political critique*, na str 3;

⁵⁰ Lisa H. Schwartzman, *Challenging liberalism : feminism as political critique*, na str 9;

⁵¹ Lisa H. Schwartzman, *Challenging liberalism : feminism as political critique*, na str 4;

5.2. Marksistička kritika rodne raspodjele rada

Budući da se liberalni feminizam na svome putu za ravnopravnije društvo koristi legalnim sredstvima, on nužno ulazi u područje kapitalizma i patrijarhata u kojemu su žene u podređenom položaju. To je najbolje vidljivo na rodnoj raspodjeli poslova. Poslovi vezani za obitelj često se mogu okarakterizirati kao nepravedni. Naime latinska riječ *familias* značila je 'muškarac i njegove sluge. Takvo značenje riječi pokazuje da je žena mužu pripadala kao njegovo vlasništvo.⁵² Za kapitalističko društvo najvažniji su radnici čija se reprodukcija događa van tržišta i za koju su najodgovornije žene. Prema tome, velik dio ekonomske politike važan za proizvodnju događa se izvan tržišta, u obitelji.

Kroz povijest su obiteljski poslovi često bili uključivani u produktivni rad jer su obitelji same proizvodile proizvode koji su odlazili na tržište (poljodjelstvo, stočarstvo, zanati). U industrijskom se društvu na obitelj počelo gledati kao na ono područje društva u kojem se događa samo potrošnja te su stoga poslovi unutra obitelji od produktivnih postali neproduktivni. Kućanstvo je od tada pa do danas ostalo mjesto na kojem se proizvodi rad, odnosno radna snaga.⁵³ Upravo takva marginalizacija obitelji i rada vezanog za kuću doprinijela je rodnoj neravnopravnosti jer su žene mahom te koje obavljaju kućanske poslove.

S dolaskom kapitalizma dolazi do mijenjanja socijalnih i ekonomskih uvjeta. Sve više ljudi mora prodati svoje radne sate u zamjenu za plaću tako da su među tržišnu radnu snagu došle i žene koje su uz teške poslove u industriji morale obavljati i kućanske. Naime kućanski poslovi nisu smatrani vrijednima, nego prirodnim za ženu te ju za takve poslove nije bilo potrebno platiti.⁵⁴

Kada su žene tražile svoje pravo na jednaku plaću kao i muškarci, mnogi su se ekonomisti tome protivili. Tako je Alfred Marshall tvrdio da plaća žena mora ostati niska kako bi ih se prisililo da ostanu kod kuće, odnosno da se udaju i puste muža da zarađuje dok bi one obavljale kućanske poslove.⁵⁵ Slične je stavove imao i SAD krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Naime doneseni su zakoni koji propisuju da žene ne smiju imati jednake plaće kao i muškarci jer one više ne bi

---

⁵² Drucilla K. Barker, *Liberating economics :feminist perspectives on families, work, and globalization* (Michigan: The University of Michigan Press, 2004) na str. 19;

⁵³ Sharon Smith, *Marxism, feminism and women's liberation* (31. 1. 2013.) <http://socialistworker.org/2013/01/31/marxism-feminism-and-womens-liberation> (11. 9. 2014.);

⁵⁴ Drucilla K. Barker, *Liberating economics :feminist perspectives on families, work, and globalization*, na str. 24;

⁵⁵ Drucilla K. Barker, *Liberating economics :feminist perspectives on families, work, and globalization*, na str. 27;

ovisile o njima i tako ne bi ostajale u kući i brinule se za obitelj, ali isto tako njihove plaće ne smiju biti ni premale jer bi ih to moglo odvesti u prostituciju.⁵⁶

Podjela rada prema rodu seže duboko u ljudsku povijest i čini jednu od najstarijih podjela na muževno i na ženstveno. Ta je podjela glavni mehanizam kontrole u patrijarhatu.⁵⁷ Ni danas žene nisu postigle potpunu ekonomsku ravnopravnost te zbog nisko plaćenih poslova ovise o pomoći muškaraca. Tako i dalje postoje kućanstva u kojima muškarac radi puno radno vrijeme izvan kućanstva dok žena radi puno radno vrijeme u kućanstvu, ali za obavljanje tog posla nije plaćena pa ni cijenjena. Time se ženu stavlja u podređenu poziciju u odnosu na muža koji posjeduje sve prihode za obitelj i odlučuje što će s njima. Čak i u onim obiteljima u kojima rade i muž i žena ipak svi kućanski poslovi najčešće padaju na njezina leđa. Kada muž i žena odluče da im je potrebna pomoć u kućanskim poslovima, zaposlit će žene iz nižeg sloja društva najčešće druge rase ili etniciteta. I te će žene zbog slabog imovinskog stanja biti prisiljene raditi za vrlo niske plaće pa se neravnopravnost samo dodatno proširuje.⁵⁸

Ovakvu kritiku podjele rada najčešće su kritizirale marksističke feministkinje iako Marx sam nije uvidio važnost kućanskog rada. Ono što su Marx i Engels u svojim radovima tvrdili jest da podjela rada u obitelji postoji stoljećima i da je ona utjecala i na podjelu rada u društvu.⁵⁹ Problem je u tome što je Marx ženu vidio kao onu u podređenom položaju, ali tek gledajući na njenu klasu. Marksističke feministkinje pokazuju da je neravnopravnost rodova ukorijenjena ne samo u klasnoj poziciji, nego u poziciji žene u patrijarhalnom društvu.⁶⁰

Feministkinje govoreći o neplaćenim kućanskim poslovima ukazuju na položaj žene u kapitalizmu kojeg liberalne feministkinje vide kao najbolji ekonomski sustav. Rad u kućanstvu ključan je za kapitalizam jer se u njemu proizvodi radna snaga, no on ni danas nije prepoznat u onoj mjeri u kojoj bi trebao biti. Feministkinje su uspjele redefinirati pojam rada i prikazati važnost neplaćenog kućanskog rada kao onog koji je, budući da proizvodi radnu snagu, ključan za akumulaciju kapitala. Tako su otkrile novo područje eksploatacije koju je Marx nije zapazio.

---

⁵⁶ Drucilla K. Barker, *Liberating economics :feminist perspectives on families, work, and globalization*, na str. 27;

⁵⁷ Zillah R. Einstein, *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism* (New York i London: Monthly Review Press, 1979), na str. 17;

⁵⁸ Drucilla K. Barker, *Liberating economics :feminist perspectives on families, work, and globalization* (Michigan: The University of Michigan Press, 2004) na str. 32;

⁵⁹ Zillah R. Einstein, *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism* (New York i London: Monthly Review Press, 1979), na str. 15;

⁶⁰ Zillah R. Einstein, *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism*, na str. 24;

Prema tome, kapitalizam, za kojeg se zalažu liberalne feministkinje, izgrađen je na neplaćenom radu žena.⁶¹ Iz takvog odnosa prema ženskom radu rađaju se neravnopravnost i rodne uloge koje potiče društvo. Liberalne su feministkinje u svojoj borbi bile vezane samo za javnu sferu ne uviđajući da se upravo u privatnoj sferi kućanskog rada događa najveća eksploatacija žena. U privatnoj sferi žene ne mogu biti individualne i autonomne budući da kapitalistička država zadržava pravo na određivanje ženina reproduktivnog života jer je to radna snaga potrebna kapitalističkom tržištu.⁶²

5.3. Anarhistička kritika građanskih prava

Kao što sam navela u prvim dvama poglavljima ovog rada, liberalne se feministkinje prije svega bore za građanska prava žene, a među njima najviše za pravo glasa. Iako se to pravo na prvi mah čini temeljnim, najpoznatija anarhistkinja Emma Goldman upravo to pravo kritizira.

Naime, Emma Goldman ne misli da pravo glasa ženama nije potrebno, nego samo upozorava na prevelika očekivanja koja prema takvom pravu gaje liberalne feministkinje, a posebice sufražetkinje.⁶³ Žena treba imati jednaka konvencionalna prava kao i muškarac, ali je pogrešno zavaravati se da će žena s pravom glasa uspjeti učiniti ono što muškarac nije mogao. I žene su u politici jednako korumpirane kao i muškarci i one prodaju glasove u zamjenu za materijalnu naknadu.⁶⁴ Sve feministkinje koje vjeruju u to da žena posjeduje moć koja je muškarcu nedostupna zapravo joj čine zlo. Takvim stavom postiže se mitologizacija žene, na nju se ne gleda kao na ljudsko biće, nego na biće s posebnim moćima i zbog toga ona ne zaslužuje imati sva ljudska prava. Ono što ženi treba jest da ju se počne gledati kao ljudsko biće sklono pogreškama.⁶⁵

---

⁶¹ Silvia Federici, *Precarious Labor: a Feminist Viewpoint*, (predavanje 28. 10. 2006. u Bluestockings knjižari u New York Cityu kao dio *This is Forever: From Inquiry to Refusal Discussion Series*);

⁶² Silvia Federici, *The reproduction of labour-power in the global economy, Marxist theory and the unfinished feminist revolution*, (predvanje 27. 1. 2009. U Santa Cruzu na seminaru *The Crisis of Social Reproduction and Feminist Struggle*);

⁶³ Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogleđi*, prijevod: Biljana Romić (Zagreb: DAF, 2001), na str. 155;

⁶⁴ Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogleđi*, na str. 160;

⁶⁵ Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogleđi*, na str. 155;

Kako bi prikazala da se dobivanjem prava glasa za žene situacija nije promijenila, Goldman donosi primjer Australije i nekih saveznih država koje su ženama odobrile to pravo. Autorica navodi da se ni u jednoj od tih država nisu poboljšali radni uvjeti, žene su stekle samo formalno veću slobodu, ali je nisu osjetile, a i dalje vladaju dvostruka mjerila za oba roda. Iako žene u tim državama imaju pravo na vlasništvo, ono im ništa ne znači budući da vlasništva uopće nemaju.⁶⁶

Upravo takve stvari ukazuju na činjenicu da će zakon o pravu glasa za žene dobro donijeti samo ženama iz viših klasa, odnosno tek neznatnom broju žena. Ali zbog njihovog utjecaja u društvu i materijalnih mogućnosti, one borbu za pravo glasa proglašavaju najbitnijom.⁶⁷ Žene koje Emma proziva su Amerikanke iz srednjeg sloja koje vjeruju da su nadmoćnije od muškaraca. Upravo takvo mišljenje o sebi samima žene zapravo čini robovima tradicije jer se ženu ne promatra kao ljudsko, nego kao mitsko biće s posebnim 'moralnim moćima'.⁶⁸

Emma Goldman ističe da se dobivanjem prava glasa neće postići emancipacija. Ona je moguća jedino borbom. »Zapravo, svaki pedalj zemlje koji je dobio [muškarac], dobio je stalnom borbom, neprekidnom bitkom za svoja prava, a ne pravom glasa. Nema razloga da pretpostavimo da je ženi, u njezinu usponu prema emancipaciji, pomoglo i da će joj pomoći glasačko pravo.«⁶⁹ Tako je u Rusiji žena postigla emancipaciju, ne pravom glasa, nego »svojom voljom da postoji i da radi.«⁷⁰ Žene će jednakost postići jedino tako što će u sebi pronaći slobodu prvo tako da sebe potvrde kao osobu, a ne seksualnu robu i drugo da preuzmu vlast nad svojim tijelom i ne brinu za osude javnosti. »Samo će je to, a ne glasački listić, osloboditi, podariti joj (...) snagu božanske vatre, životodajnu snagu; snagu koja stvara slobodne muškarce i žene.«⁷¹

---

⁶⁶ Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogleđi*, na str. 156 i 157;

⁶⁷ Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogleđi*, na str. 160;

⁶⁸ Emma Goldman, *Living My Life* (New York: Dover Publications, 1970), na str. 102;

⁶⁹ Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogleđi*, na str. 162;

⁷⁰ Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogleđi*, na str. 163;

⁷¹ Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogleđi*, na str. 164;

6. ZAKLJUČAK

Cilj je ovog rada bio prikazati da su neki koncepti liberalnog feminizma u proturječju sa samom idejom feminizma. Zato sam prije svega smatrala bitnim prikazati kako se pokret liberalnog feminizma razvijao kroz povijest i koji su mu bili najvažniji ciljevi. Uz povijesni pregled liberalnog feminizma, ponudila sam i pregled marksističkog i anarhističkog feminizma. Naime upravo ta dva pokreta su bili najpoznatiji kritičari liberalnog feminizma što ne treba čuditi budući da se marksizam i anarhizam bore protiv liberalizma. Kako bi se što bolje shvatila kritika koju sam ponudila u svom radu, smatrala sam bitnim prikazati poziciju iz koje su marksistički i anarhistički feminizam progovarali o nekim suprotnostima liberalnog feminističkog pokreta.

U radu sam ponudila tri kritike liberalnog feminizma. U prvoj kritici sam prikazala da se osnovni koncepti liberalizma, jednakost, sloboda, autonomija, koje podržavaju liberalne feministkinje kose s onim za što se feminizam bori jer su ti koncepti proizvod patrijarhata. Druga je kritika sa stajališta marksističkog feminizma i u njoj je opisana rodna raspodjela poslova. Naime takva podjela poslova postoji od uvijek, ali je dodatno potaknuta kapitalizmom koji je izrazito patrijarhalan sustav, no kojeg liberalne feministkinje podržavaju misleći da će reforme zakona biti dovoljne da bi žene postigle ravnopravnost. Treća je kritika anarhistička, ponudila ju je Emma Goldman. Ona naime prikazuje kako je borba za pravo glasa, koju su liberalne feministkinje smatrale najvažnijom, zapravo čista formalnost i neće pomoći ženama da postignu istinsku ravnopravnost u privatnoj sferi svojih života.

Naime, cilj je ovog rada bio ponuditi kritiku liberalnog feminizma, no ne smatram da je borba za prava žena iz ove pozicije neučinkovita. Iako su potrebne određene reforme ovog pokreta da bi on mogao ispuniti svoj cilj i postići ravnopravnost rodova, reforme su također potrebne i u ostalim feminističkim pokretima. Neosporive su zasluge liberalnog feminizma poput ostvarenja građanskih prava, prava na obrazovanje i na radnom mjestu te reproduktivnih prava.

7. POPIS LITERATURE

1. Barry Burke, *Mary Wollstonecraft on education* (2004), <http://infed.org/mobi/mary-wollstonecraft-on-education/> (10. 9. 2014);
2. Darline Gay Levy, Harriet Branson Allpewwhite i Mary Durham Johnson, *Women in Revolutionary Paris* (Board of Trustees of the University of Illinois: University of Illinois, 1789 – 1795);
3. Drucilla K. Barker, *Liberating economics :feminist perspectives on families, work, and globalization* (Michigan: The University of Michigan Press, 2004);
4. Emma Goldma, *Anarhizam i drugi ogledi*, prijevod: Biljana Romić (Zagreb: DAF, 2001);
5. Emma Goldman, *Living My Life* (New York: Dover Publications, 1970);
6. Friedrich Engels, Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države, preveo Milorad Simić (Zagreb: Kultura, Biblioteka marksizma-lenjinizma, 1950);
7. *Harriet Taylor Mill*, <http://jeromekahn123.tripod.com/utilitarianismtheethicaltheoryforalltimes/id25.html>, (11. 9. 2014);
8. Ivana Milojević i Slobodanka Markov, urednice, *Uvod u rodne teorije* (Novi Sad: Mediterran publishing, 2011);
9. Lisa H. Schwartzman, *Challenging liberalism : feminism as political critique*, (University park: Pennsylvania: The Pennsylvania University State Press, 2006);
10. Molyneux Maxine, *Beyonde the Domestic Labour Debate* (London: New left review, 1979);
11. NOW (1970), NOW (National Organization for Women) Bill of Rights (Adopted at NOW's first national conference, Washington, D.C. 1967), *Sisterhood Is Powerful*, (New York, Random House)
12. Sharon Smith, Marxism, feminism and women's liberation (31. 1. 2013.)
<http://socialistworker.org/2013/01/31/ marxism-feminism-and-womens-liberation> (11. 9. 2014.);
13. Silvia Federici, *Precarious Labor: a Feminist Viewpoint*, (predavanje 28. 10. 2006. u Bluestockings knjižari u New York Cityu kao dio *This is Forever: From Inquiry to Refusal Discussion Series*);

14. Silvia Federici, *The reproduction of labour-power in the global economy, Marxist theory and the unfinished feminist revolution*, (predvanje 27. 1. 2009. U Santa Cruzu na seminaru *The Crisis of Social Reproduction and Feminist Struggle*);
15. Zillah R. Einstein, *Capitalist patriarchy and the case for socialist feminism* (New York i London: Monthly Review Press, 1979);
16. Zero Collective (1970), *Anarhizam i feminizam*,
<http://www.zamirnet.hr/stocitas/online%20tekstovi.htm#anarhizam>, (11. 9. 2014.);